

Pénzes Dávid

Változatlan halhatatlanság

(Madarász Imre *Változatok a halhatatlanságra* című könyvéről)

Nem könnyű ilyen sok tanulmányt egy ilyen „kicsiny” könyvben elhelyezni. Még akkor sem, ha tudható a szerzőről: szakterületének legnagyobb mai magyarországi mestere (s aki egyben talán a legalkalmasabb, pontosabban fogalmazva: legméltóbb személy arra, hogy magyar nyelvre ültesse az „olasz halhatatlanok” műveit). Kétségtelen, nemcsak az olvasó/befogadó dolgát nehezíti meg, hanem a recenzensét is, mert ennyi kis remekmű láttán adódik a kérdés: mit lehet ehhez még hozzátenni, esetleg hol lehet „hibát” találni, amivel „kifogható a szél” a szerző tollából? Egyáltalán van-e értelme pusztán (utó) zengeni a szerző tanulmányait? Ha ezen kérdésekre nem is, saját benyomásaimról, élményeimről mindenféleképpen tudok szólni. A tanulmányok kettős értelemben „öriznek”. Megőrzik a szerzőket, azáltal, hogy szól róluk, hogy „hírbe hozza” őket, másfelől pedig megőrzik a szerzőt magát, a „magyar recepció” egyik képviselőjeként.

Az előszó önálló „kis tanulmány”, melynek célja megokolni a kötet keletkezését. Egyfajta „programajánló”, útravaló, mely mintegy elmagyarázza a szerző szándékát, célját – „kortárs kritikával”: „...a szellemóriásoknak ezzel az örök krédójával szögesen ellentétes jelenkorunk »egydimenziós«, egyetlen idődimenzióban, a jelen pillanatban élő tömegemberének mentalitása.” (8–9. oldal), melynek folytatásaként – túl a percemberek, celebek, „minősíthetetlen minősítők” során (9. oldal) – végül a szakmáig jutunk, amely a feudalizmus utolsó – nem mellesleg erős – bástyája (9. oldal). Tagadhatatlan, hogy a kánon

MADARÁSZ IMRE

VÁLTOZATOK
A HALHATATLANSÁGRA

Olasz irodalmi tanulmányok

kiválasztása, illetve meghatározása nehéz feladat, melyben alapvetően értékítéletek (értékek, valamint annak „álcázott” tudományos(nak vélt) viták) csapnak össze. S mindezen viták nem mentesek a kapcsolati tőke vélt/valós hasznélvezőitől sem. A rövid, „bevezető levél” (előtanulmány?) záró mondata visszasan hangzik: „Ezért is érzi úgy az italianista, hogy értékőrzőként értékvédőként újra és újra meg kell szólalnia. Amíg szólhat. És amíg meghallgatják. Amíg írhat-publikálhat. És amíg elolvassák.” (10. oldal). Madarász Imre aligha olyan személy, akire ne figyelne a hazai olaszos közösség – és közönség –, vagy akár a nemzetközi italianisták közössége. Második hazája – Olaszország – az Olasz Köztársasági Érdemrend Lovagja címet adományozta neki – még 2002-ben –, mely talán az egyik legnagyobb elismerés, amit adományozhatnak. Így hát „értelmiségi fanyalgás”-on túl nem tudom mire vélni a sorokat.

Ki mással, mint Dantéval – a „költők költőjével”, a legnagyobb klasszikussal – nyit a szerző. A Pokol 15. énekének elemzésére vállalkozik, egész pontosan arra a kérdésre keresi a választ, miként örökíti meg magát az ember? A tanulmány bevezetőjében a már megszokott, klasszikus áttekintés *Dante Isteni színjátékáról*, külön kiemelve Borges és Babits véleményét. (15. oldal). Talán az egész kötet hitvallását – és címét – ragadja meg (legerőteljesebben) a 14. oldalon: „Dante Alighieri előtt ilyen erős meggyőződéssel a költői-írói halhatatlanságot, a műalkotás »ércnél maradandóbb«, (aere perennius) voltát, a horatiusi »non omnis moriar« krédóját, általánosabb

megfogalmazásban azt, hogy a földi halandó a földön is halhatatlanná teheti magát alkotásai, művei s az általuk megszerzett dicső hírnév révén.”. Természetesen a „kis tanulmány” nem mérhető a korábbi, nagy könyvhöz („Költők legmagasabbja” – Dante-tanulmányok. Hungarvox Kiadó, 2001), ezt a szerző maga is kiemeli a 15. oldalon. Az életrajzi kapcsolódások (és ellentmondások) megismertetése után némi kitérő következik, ahol Dante és a homoszexualitás viszonyát ismerhetjük meg (inkább sejtések, semmint „tények” révén), némiképp citálva Barbara Reynolds kötetét (melyről még a 15. oldalon megtudjuk, hogy a legátfogóbb magyar nyelvű Dante-kötet). Az elemzést számtalan eredeti és magyar idézet, valamint hosszabb verssorok, szakaszok (a 21. oldalt teljes egészében a tizennegyedik éneknek szenteli) támasztják alá, melyek egyfelől bizonyító erejük másfelől továbbgondolásra serkentik az olvasót. A 28–29. oldalon végül elérkezünk a végső bizonyításhoz. A tanulmány ezúttal is bőséges jegyzetapparátussal készült, így azon olvasók, akiket további részletek érdekelnek remek fogódzót találnak. Ez a „bőség” általában jellemző a Madarász-féle tanulmányokra, ezért külön is érdemes áttekinteni a hivatkozott irodalmat. Talán az egyetlen dolog, amit hiányol a modern kor ifúsága, hogy nincs megemlítve az Isteni színjáték elektronikus elérhetősége! Ugyanis a teljes szöveg régóta megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtárban (<http://mek.oszk.hu/> címen), így szabadon hozzáférhető, s kereshető a teljes dantei mű.

A második tanulmányban (*Humanista ember-eszmény* címmel (35. oldal)) senki ne várjon technikatörténeti bevezetést, vagy éppenséggel ehhez kapcsolódó leírást (persze azért Gutenberg előkerül). A humanizmus, mint „a legnagyobb értékű és hatású eszme...” (35. oldal), melyet Itália adott a világnak, minden bizonnyal főbb kritikai fenntartások nélkül elfogadható. A tanulmány bevezetőjéből alapvető újdonságokra nem derül fény, hiszen a „középiskola óta” tudható, hogy a liberalizmus, a kritizmus, a demokratizmus stb. a humanizmusból eredeztethető, vagy Madarász Imre megfogalmazásában: „leszármazottja” (35. oldal). „Úgy maradt ránk, mint valami nemes, patinás, szépen, ám kissé üresen hangzó, elavult

és naiv idea, mellyel korunk nem igen tud mit kezdeni.” (36. oldal). És valóban. De akkor joggal merül fel a kérdés: mit kínál a tanulmány, mi céllal született meg? Ezúttal is a kötet címe adja meg a választ: „a történelmi humanizmus eszmeiségének időszerűségét vizsgálja” (36. oldal). Mindehhez felhasználja, a kultúrtörténeti, filozófiai és filológiai tanulmányokat, kutatásokat. Minden bizonnyal nem én vagyok az egyetlen, aki vitatja, hogy a humanizmus és a törelvალaszthatatlan könyvkultúra együtt jutott volna válságba (felemelkedése után) (37. oldal). Kétségtelen, hogy napjainkban (is) sorra jelennek meg szövegek (publicisztikák), melyben az olvasáskultúra válságáról, annak sorvadásáról beszélnek, miközben nem vizsgálják a könyvtárba beiratkozók számát, a kikölcsonzótt kötetek számát, gyakoriságát, vagy éppen a könyvek árát, árának változását stb. (a fizetésekhez képest), s elfeledik azt is, hogy napjainkban sem olvasnak kevesebbet az emberek (főleg a fiatalok, ahogy Fűzfa Balázs is állítja), csak mást és máshogyan (internet, SMS, közösségi oldalak stb.). De azért sem állja meg a helyét, hogy válságban van a könyvkultúra, mert soha ilyen mennyiségű digitalizálási és „könyvmentési” akció nem volt mint napjainkban. Készül az európai digitális könyvtár, a többnyelvű Europeana (<http://www.europeana.eu/>), melyben a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) is képviselteti magát, s ne feledkezzünk el a Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívumáról sem (MTDA, <http://mtda.hu/>), mely egyetlen ember munkája (igaz, nem szépirodalomról szól), vagy éppen a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (<http://mandarchiv.hu/>) munkájáról sem (utóbbi a kormányzati szándék jegyében (újja) született). Korunk aligha válságosabb, mint az előző korok, talán kevésbé (épp a felvilágosodásnak és a humanizmusnak köszönhetően) naiv, kevésbé hisz az öröklétben, s ennek megfelelően „alkot”, „gyarapít”. A tanulmányból kiderül, hogy mi(k)ből eredeztethető a humanizmus szó maga, s korszakát tekintve mely századoktól mely századokig tarthat, ki tartozott „bele”, ahogy az emberiség történetében a korszakok jöttek-mentek, úgy jött, majd ment a humanizmus is, mely aligha volt kevésbé hatással az emberiségre, mint a bronzkor, vagy épp a kőkor. Azt gondolom, hogy célszerű lett volna a tanulmányban

„differenciálni”, „korszakolni” a humanizmust. Ugyanakkor a humanizmus értékei tovább élnek napjainkban is (univerzális maradt), „viszonyítási pont”, még akkor is, ha tisztán sohasem léteztek (csak mi magunk az idő szépitő fogán át idealizáljuk (ideává rájuk)), s kizárólag hiányát vesszük észre – defektusok esetén. A tanulmány rövidege ellenére teljességre törekszik (a megszokott tömörséggel), ám igen egyszerűen – mondhatni hanyag eleganciával – Gutenberg „kezébe adja” a könyvnyomtatás feltalálását. Hogy Európában az ő nevéhez fűződik a nyomtatás továbbfejlesztése, kétségtelen (a feltalálás és a továbbfejlesztés között ebben az esetben igencsak vékonyka a határ, ám ez legfeljebb technikátörténeszeket zavarhat), de a kínaiak már a 11. században feltalálták a mozgatható betűket (vö. Kéki Béla: Az írás története. Vince kiadó, 2000). Az előző tanulmány dantei kérdésére is választ kapunk: „A földi halhatatlanság valós-konkrét értelemben a könyvkiadás nyomtatott formájában vált lehetőséggé, a »hogy örökíti meg magát az ember« dantei kérdésére (Pokol, XV.) a végső választ Gutenberg adta meg.” (50. oldal). A tanulmány – mely igen értékes felhasznált irodalommal készült – konklúziója szerint addig marad meg a humanizmus öröksége, amíg Európában elevenen él az emberi méltóság (1) és szabadság (2), valamint a könyves műveltség szelleme (3). A tanulmány kitűnő alap, azok számára, akik a felvilágosodás iránt érdeklődőknek, mintegy „bevezető jelleggel” ajánlott, még akkor is, ha egyes részei vitathatóak. Az értelmiséginek a száműzetés egyet jelent a nagyvárostól távoli léttel (csendes vidéki magány), valamint – ma már egyértelműen állítható, hogy szerencsés esetben – a könyvtárral (pl. Bibó István példája). A „politikatudomány atyjának” tekintett Machiavelli száműzetése (száműzése) kétségtelen fájdalmas pontja volt életének, nem véletlenül próbált „visszatérni a városba” (ha nem is a közéletbe). Machiavelli leginkább A fejedelem c. királytükretről ismert (több magyar kiadást megélt, legutóbb 2006-ban a Cartaphilus kiadónál), műveiből megjelent válogatás (amire hivatkozik is a szerző), ám ez utóbbi nem hagyott nagy nyomot a hazai diskurzuson. (Igaz, Machiavelli-diskurzusról sem igen beszélhetünk.) Tény, hogy személyisége, szövegei a nemzetközi térben heves

viták keresztüzében állnak. Mivel az elemzett levél (1513. december 10-i levele Francesco Vettorihoz) magyarul nem jelent meg, kénytelen a hazai olvasó teljesen rábízni magát az elemzésre (hacsak nem tud kellőképpen olaszul). Madarász szerint a levél legfőbb érdeme a példaértéke: „mint tanúságtétel, egy válsághelyzetben való helytállásról, az emberség megőrzéséről az embertelenségben a könyvek révén, mint a történelmi és az erkölcsi értelemben vett humanizmus felbonthatatlan kapcsolatának kivételes szépségű és erejű bizonyítéka” (62. oldal). A levél elemzése során nem fukarkodik a szerző a pozitív jelzővel, a dicsérettel, a magasztalással (s ezt már megszokhattuk, ha a szerző kedvenc korszakáról van szó). Érthetően „adta magát”, hogy a levelet „A fejedelem”-mel összehasonlítsa, hiszen ez a legismertebb műve – Magyarországon – Machiavellinek. A levél egyszerű bemutatása is érdekes, fordulatokban, fordított idézetekben gazdagon történik, s talán itt merül fel az olvasóban, hogy mennyivel jobb lenne a levélfordítást olvasni, a szerző – szó szerint értendő – tollából.

Természetesen ebből a kötetből sem maradhat ki Alfieri. (Lásd korábbi recenzióimat: Pannon Tükör 2011/3, 2012/4.) Közhelyesen kezdve: mindig van új a nap alatt, ha Alfieriről van szó..., s talán még – mégiscsak „emberből vala” – megeshet, hogy tévedett (mármint Alfieri). Vagy mégsem? Nagy Frigyes megítélése, vagy éppen elítélése a kortársak számára, kétségtelen nehézségekbe ütközött, mint ahogyan nehezen ítélték meg/el Sztálint is a kortársak – még ha a hasonlat sántít is. A tanulmányból kiderül, hogy hol és mikor találkozott Nagy Frigyes és Alfieri. (79. oldal). S arról sem feledkezik meg a szerző, hogy bemutassa, mit érzett Alfieri Nagy Frigyes birodalmában: „Amint beléptem a nagy Frigyes államába, amely mintha egyetlen nagy hadsereg lett volna, éreztem hogyan nő kétszeresére, háromszorosára bennem a megvetés, a gyalázatos katonamesterség, az önkényuralom leggyalázatosabb, sőt egyedüli támasza iránt, mely szükségszerű velejárója a sokezer zsoldos csatlósnak.” (79. oldal). A találkozást, melyet nem győz hangsúlyozni és szimbólumokkal telítve bemutatni, kissé túlzó. Egyfelől ezek a költő-politikus találkozók mindig is az utókor által (túl) szimbolizált jelenetek, másfelől – ahogy mondani

szokták – „nincs benne ennyi”. Frigyes minden bizonnyal (finoman fogalmazva) „értette az idők szavát” (ami kései francia „kollégájáról”, XVI. Lajosról nem mondható el), így hát igyekezett reformokkal elejét venni bármiféle lázadásnak/felkelésnek (lásd pl. Beccaria jogreform-javaslatainak figyelembe vételét). Az pedig már messzemenőig elmélet, hogy mit tett volna, ha megéli a francia forradalmat (1789-et). A részletes vereség ezúttal is megmarad, egészséges, kb. fele-fele arányban, a történelmi előismertetéssel és az azt követő verstannal. Ezúttal is találkozhatunk saját fordítással (81. oldal). A szöveget záró kérdés pedig sokkal inkább „álkérdés” (88. oldal), semmint valódi problémát feszegető, még akkor is, ha maga a mester vetette papírra.

Alessandro Verri újfent olyan szerző, akit a hazai közönség – hacsak nem bírja az olasz nyelvet, vagy érdeklődik az olasz irodalom(történet) iránt – nem ismer, nem nagyon ismerhet. Ez minden bizonnyal kétszeres nehézséget okozott: 1. „feltámasztani” (ismertetni, elhelyezni irodalmi térben és időben) egy olyan személyt, akiről a hazai közönség alig tud(hat) bármit is; 2. ismertetni Hérosztratoszt, a személyt, a „mitológiáját” és kapcsolva bemutatni Verri művét (konkrétabban drámáját) – mindezt 17 oldalban (kisméretű a kötet) talán még nagyobb teljesítmény, mint megírni a művet... Hérosztratosz nem más, mint egy „celeb”. Az 1987-ben elhunyt Andy Warhol-t idézve: „Tizenöt perc hírnév mindenkinek jár” ókori celebjé. Minden bizonnyal sokáig fog modernkori drámák alapanyagául szolgálni egy öncélú rombolás. Madarász szövegének felépítése logikus: először Verri-ről ír (életrajzot ad), majd művét elhelyezi Verri életművében, polemizálva a műértőkkel helyéről az olasz irodalomtörténetben. Adja magát a kérdés, hogy miért tartja ilyen nagyra a művet, miért foglalkozik mégis vele, ha mások elvetik? S a válasz: „A Hérosztratosz életét mindenekelőtt az teszi jelentős irodalmi alkotássá, hogy klasszikus formatökéllyel modernizálja a büntett révén való halhatatlanulás örök-egyetemes erkölcsfilozófiai problémáját és annak ókori mitológiai jelképét, a »Hérosztratoszi tettét.«” (97. oldal). A barokkos körmondatban minden benne foglaltatik. A hírnév pedig hírnév. Legyen az bármilyen is (lásd pl. Mark

David Chapman – John Lennon gyilkosának – esetét, 1980-ból), így annak megítélése, hogy jobb-e mint a zsarnokoké ugyancsak álkérdés. A történetírás – egészen a XX. századig – csakis a hősökkel, „a nagyokkal” foglalkozott, azokkal – elsősorban férfiakkal –, akik meghatározták (az ismert) világ történéseit. Az átlagember, a „hétköznapi lények” története nem olyan rég került a történelem homlokterébe. S ha nem akarunk álszentek, vagy vakok lenni – márpedig nem –, akkor látnunk kell, hogy Hérosztratoszról írt drámát Verri, s nem egy rabszolgáról, vagy egy – minden különleges képességet, tehetséget stb. nélkülöző – emberről, aki „semmit sem csinált”. És persze a kortársak tekinthetik a művet elavultnak (104. oldal), jövőbe ők sem látnak, s nem tudhatják, hogy – maximálisan igazat adva a szerzőnek – mennyire aktuális lesz a mű (főleg ha elérhető lenne magyar nyelven is). Ugyanakkor túlzónak érzem Oliver Stone *Született gyilkosok* című (1994) filmjét, a szerző szerint „botrányfilm”-jét (105. oldal) Verrihez (pontosabban Hérosztratoszhoz) citálni. A konklúzióban olvasható – mondhatni adja magát – a hérosztratoszi tűz kettősség-hármassága, miszerint Hérosztratosz tüze egyszerre baljós, s mutatja a fényt (a felvilágosodást), illetve Verri művének „felejtetlenségét” (106. oldal). Silvio Pellico és Kazinczy összehasonlítása, összehasonlító bemutatása leginkább az oktatásban tűnik „felhasználhatónak”, de az irodalomtörténet számára is soktanulással bír az efféle összehasonlítások. A bűnökről, a börtönviszonyokról, a hasonló(nak tűnő) gondolkodók életének összevetése segítség lehet sorsuk, gondolkodásuk (egymásra hatásuk) megértésében. A két szerző korszaka, hatása, sőt, „birodalmi fennhatósága” megegyezett (113. oldal). A szerző – ahogy egy összehasonlítástól várható – indoklasként bemutatja a két „nemzeti ikon” közti párhuzamokat (úgy mint: börtönévek, raboskodás, naplók, letartóztatásuk körülményei stb.), s persze nem győzi hangsúlyozni jelentőségüket (irodalmi életben betöltött szerepük révén) (113. oldal). Az összehasonlítás nem nélkülözi a művek keletkezésének összehasonlítását sem (115. oldal). Természetesen a „börtönnaplók” megírása mellett mindkét szerző írt önéletrajzot is. Pellico önéletrajza – bizonytalan okból – jórészt megsemmisült, s

olasz kiadása „kalandos úton történt”, a rövid tanulmányban ezekre is kitér a szerző (116. oldal). Szerény társadalomismeret révén – no meg látva a jelenkor eseményeit – némiképp megmosolyogtató „a szenvedés embernemesítő volta” (120. oldal), aminek igazságtartalma ma már nehezen képzelhető el (gyakorlatilag elképzelhetetlen), s a 18. században is inkább egyfajta „értelmiségi romantika” lehetett. A „pszichologizáló” irodalomelemzés sem maradhat el (az „én» hangsúlyozása” (116. oldal)), valamint a konkrét szövegelemzés sem. Természetesen a tanulmány(téma) akáregyjóval részletesebb elemzés is megérdemel, rengeteg gondolatébresztőt talál az olvasó. A zárás – ezúttal is – talán kissé túlzó: „Nem olyan idők járnak, hogy akár a Fogságom naplója, akár a Börtöneim divatos olvasmányok lennének.” (129. oldal). Aligha lehet olyan „időket” elképzelni amikor ezen művek vezetnék a bestseller listákat, vagy akár „vezető szövegek” lennének. (Hacsak nem aktuális hírességek – általában apró betűvel jelzett segítséggel – megírt kötetekre gondolunk.) A rosszállás persze érthető az irodalmár tollából (nem billentyűjéből!), ám nem tudnám elképzelni azt sem, hogy a ma emberének „börtönnaplója” 50-150 év múlva tömegeket érdekeljen. A magyar olvasóközönség abban a szerencsés helyzetben van, hogy Pellico szövege magyarul is olvasható. Egy „pillanatnyi”, vagy még inkább egy „szempillantásnyi” tanulmány (21 oldal, jegyzetekkel együtt) foglalkozik egy hazánkban kevésbé ismert – gyakorlatilag ismeretlen – költő (Guido Gozzano) alkonyköltészetével. Ezúttal sem tűnt megkerülhetőnek Croce, ám most kemény kritikával kerül szóba, aki bár „megkoronázta” Gozzanót, mégsem emelte vélt vagy valós magasságokba. Croce után a magyar kiadásokról esik szó (136. oldal), egész pontosan esne, ha írtak volna, de csak marginális szerep jutott számára. „Márpedig idézhető költői versfordítások híján verselemzésre vállalkozni bajos, s egyáltalában költőről írni sem hálás feladat.” (137. oldal). A magyar „repció” (már ha egyáltalán) esélytelen – „jó minőségű”, idézhető – fordítások nélkül. A közoktatás számára pedig, gyakorlatilag – néhány marginális esetet nem számítva – esélytelen, hogy elérhetővé váljon. Gozzano megítélését nem csak költői irányvonala (alkonyköltészet), hanem fiatal

életkora is nehezíti (1883–1916), a szerzőt idézve: „...élete természetes alkonyát nem érthette meg, sőt még a krisztusi kort sem...” (138. oldal), így viszont valóban nehéz lenne őt elhelyezni, hiszen ideje sem lehetett arra, hogy „beérjen” és helyet követeljen magának a kánonban. Életkor és költői stílus/hitvallás szempontjából is érdemes lenne összehasonlítani József Attilával, ki szintén fiatalon alkotott, s Gozzanóval megegyező életkort ért meg (s ha mindkettejük tovább él „kortársak” lehettek volna).

Ha Marinetti, akkor futurizmus, ha futurizmus akkor a „nagy háború” borzalmi (szenvedései, megpróbáltatásai). Már önmagában véve is borzalmasan izgalmas és nehéz téma. Az ellentmondás(ok), a kétség(ek), az érzékenység hármásával jellemezhető Az utolsó óráig (135. oldal) című tanulmány. A futurizmus irányzata – hatásai – mindig is lenyűgözőek, s érdekesek voltak, hiszen számtalan helyen – művészetek, politika, tudomány – éreztette hatását, nem kevés fejtörést okozva, hogy aztán végül úgy járjon, mint a többi – 20. századi, vagy korábbi/későbbi – eszme: emlék legyen. A szerző ezúttal is tömör tanulmányt nyújt át az olvasónak, értékes bibliográfiával, jegyzetapparátusba zárva. A futurista kiáltvány 100. évfordulóján készített tanulmány nem az ünneplés igényével, igaz nem is az ünneprontásával elmélkedik Marinetti pályaképéről. A szerző röviden – és tömören – mutatja be Marinettit: „Az irodalomtörténet nagy talánya, hogy ez az ifjú korában az abszolút és abszurd szabadságot hirdető, semmilyen korlátot, gátat el nem viselő, kötelmet, szabályt még a nyelvben sem hajlandó [...] művészember olyan diktatórikus-totalitárius mozgalomnak és rendszernek lett híve, sőt egyik »alapító atyja«, mely az egységes Olaszország történetében az egyedüli zsarnoki rezsim volt, egyszersmind a legrégebb (antik) múlt restaurálásának legradikálisabb kísérlete, s mellette kitarított az »utolsó óráig«,...” (159–160. oldal). Kétségtelen, hogy Marinettinél ellentmondásosabb embert aligha lehet találni. Már ha egyáltalán lehet ezt az ifjúkori „türelmetlenséget” és a későbbi „restaurációs vágyat” ellentmondásként kezelni, s nem a természetes emberi út részének tekinteni. A fentebb idézett mondattal a szerző be is fejezi az

ifjúkor bemutatását és azonnal az „utolsó órákra” koncentrál: a szimbolikus költözésekre (Velencéből Salóba), valamint a végnapokban tett Duce melletti elköteleződésre, „felidéztek harminc éves barátságuk régi szép emlékeit” (161–162. oldal), végül kitér temetésére, mellyel mintegy beteljesedtek az életét kísérő ellentmondások (164. oldal). Kérdés, hogy hogyan vált fasisztává az „anarchista-libertárius”-ként (16. oldal) induló Marinetti? A szerző nem elégszik meg a „Leviathán csábításával” (165. oldal). Messzebbre megy, egészen a kezdetekig, vagyis a Kiáltványig, amikor is a 3. és 9. pontban háborúra, erőszakra szólít fel, s mely pontok valóban „megfeleltethetőek” a későbbi fasiszta rendszernek. A tanulmány utal (egyszer hivatkozik) az 1962-es, Szabó György-féle *Futurizmus* c. kötetre, de ezúttal „pontos” hivatkozásokat nem kapunk. A tanulmány tulajdonképpen ennek a kérdéskörnek a tisztázására tesz kísérletet – a megszokott rövidséggel és tömörséggel.

A legrövidebb versről a legrövidebb recenzió. Talán ezzel a hatásvadászcímmel lehetne indítani Salvatore Quasimodoról szóló tanulmány bevezetőjét, hiszen az olasz irodalom egyik legrövidebb verséről van szó. Quasimodo neve a hazai közönség számára minden bizonnyal ismerősen cseng, hiszen a költő még gyógyulás céljából kereste fel Balatonfüredet (1961-ben), ahol meggyógyult és ennek okán fát ültetett. A rendszerváltást követően, 1992-ben díjat alapítottak (nemzetközi költőversenyt) ennek emlékére (melynek egyik zsűritagja Madarász Imre, a másik pedig a Pannon Tükör főszerkesztője, Péntek Imre). A szerző ezúttal nem megy bele életrajzi ismertetésbe, a Nobel-díjat (1959) mindössze megemlíti (évszám nélkül) (176. oldal), a Quasimodo-díjat pedig teljesen kihagyta, ami még valahogy „védhető” az „érintettség okán” (bár ez az érintettség nem csak itt jelenik meg), s arról sem tesz említést, hogy többek között Petőfit fordított. Ugyanakkor, mintegy érdekességképpen kiderül, hogy talán a leghosszabb és a legrövidebb „vers” is olasz szerzőktől származik, s ezen a rekordtengelyen hol helyezhető el Quasimodo szövege (177. oldal). A vers, melyről szó van, És mindjárt leszáll az est címmel látta meg a „magyar napot” – legalábbis a szerző féle fordításban. A háromsorosnak ugyanis – eleddig – négy magyar fordítása jelent meg. Mivel a vers – és magyar fordításai – igen rövidek,

mindegyiket olvashatjuk a tanulmányban (és persze az eredetit is), felhívva a fordítások pontatlanságára a figyelmet. Hogy a „verstolmácsolások közül” (181. oldal) melyik a legpontosabb, legjobb, legszebb stb., annak eldöntésére a szerző nem vállalkozik – érintettségére hivatkozva (181. oldal) –, az elemzésnél azonban a saját fordítást használja fel, érthető módon (a fordítást is értelmezésként fogva fel (182. oldal)). Temérdekféleképpen lehet elemezni még az oly’ rövid lírát is mint az „Est”; megnyílik a metaforák, szavak jelentésének „Wittgensteinnyi tengere”, melyhez e helyütt nem teszünk hozzá még egy újabb értelmezést.

A politika és az újságírás sajátos viszonyáról kaphatunk inkább felületes, semmint alapos írást az alliteráló című (Politika, Polémia, Politecnico) szövegből (191. oldal). Már maga a bevezetés sem elég „differenciált”, hiszen „in medias res” belevág a szerző, ami az olasz politikatörténetet még felületesen sem ismerő olvasót valószínűleg – „már az első menetben kiüti” – összezavarja. Jogosan veti fel a magyar–olasz összehasonlítás (1945 utáni) szükségességét, valamint a hazai italianisztika számvetését és kritikai revízióját (191. oldal). A folyóirat-történetből kiderül sok minden de Togliatti, valamint Vittorini neve vélhetően nem ismert a magyar olvasók körében. Előbbi talán az 1980-as Togliatti-botrányból még csak-csak ismert, igaz erről akkoriban itthon nem sokat lehetett tudni (a Szovjetunió 1980-ig pénzzel támogatta az Olasz Kommunista Pártot, melynek vezetője Togliatti volt), utóbbi pedig vélhetően teljesen homályban van hazánkban. Tulajdonképpen a párt és lapja közti „ideológiai eltéréstől” (elhajlásról) volt szó; nagyon sarkítva, az eset – ha nem is kísértetiesen – hasonló, mint ami a Fidesz és a Magyar Narancs közti szétváláshoz vezetett. Olaszországban – lévén 1945 után – polgári demokrácia felé vette az irányt, ennek – Vittorinire nézve (sem) – semmi következménye nem volt (197. oldal). A vitát követő évben egyszerűen kilépett a pártból és ennyi. „Vittorini bátorsága a mából nézvést a tisztesség, a becsület és a méltóság minimumának tűnhet.” (196. oldal) – szerintem egyáltalán nem. A Szovjetunióban kétségtelenül annak tűnt volna (főleg Sztálin idején), egy polgári demokráciában nem több egyszerű vitánál; természetesen nem elfeledve, hogy mégiscsak a „kenyeret adó kézbe harapott”

Vittorini. A „bátorságot” tovább csökkenti, hogy akkoriban – lévén a televízió még nem volt olyan elterjedt – az újságírás és -kiadás „virágkorát élte”, amiből meg lehetett élni (még akkor is, ha tudható, hogy az „olasz piac” sohasem volt gazdag). A „halhatatlan” vita ismertetése természetesen nem marad el, ám az újság – „egy újság” – jelentőségének „halhatatlanságának”, korabeli – meghatározó? – szerepének bemutatását nem helyettesítheti a vita bemutatása, vagy Togliattinak az ’56-os magyar események elítélésének felrovása, a szovjet intervenció helyeslése.

A kötet végén ezúttal is egy „madarászi fordulattal” találkozhat az olvasó (lásd még Pannon Tükör 2008/5): egy kortárs, magyar nyelven is elérhető műről olvashat – talán elsőként – komoly recenziót, kritikát (Niccolò Ammantini: Én nem félek). Ez több szempontból is fontos: egyfelől egy olyan szerző ír róla, aki nemcsak Magyarországon ismert, hanem „második, választott hazájában” (Itália) is, ráadásul a „szakmában” is elismert (de legalábbis hivatkozott szerző); másfelől mégiscsak egy olyan kötetben jelent meg, melynek címe sugallja, hogy a benne szereplők – bár a mai kortársak számára talán teljesen ismeretlenek – „fontosak”, ebből fakadóan pedig a kötetbe emelésével mintegy megtisztelve, elismerve egy ifjú tehetségét a „nagyok közé” emeli. Akármilyen is legyen a valódi ok – vagy egyáltalán jó választás volt-e beemelni (?) –, a „gesztus” mindenféleképpen kitüntetett figyelmet jelez. A kortárs szerzők elhelyezése, regényeik megítélése nem könnyű feladat, főleg nem az (olasz) irodalomtörténészek számára, akik elsősorban a múlttal foglalkoznak s nem feladatuk a „jövöbelátás” (204–205. oldal). A szövegből kiderül a regény útja a sikerig (pontosabban fogalmazva a kettős sikerig: kritikai és közönségsiker párhuzamosan), nem megelégedve a regényből készült filmről sem (cím nélkül, pusztán a rendezőt megemlítve), megtudjuk mely díjakkal jutalmazták a szerzőt; és persze kritika is éri az irodalmi közéletet: „A meglehetősen gerontokrata olasz (és nem csak olasz) irodalmi életben – ahol a legünnepelebb, legelismertebb írók gyakran életművük javát évtizedekkel korábban megalkotó, immár reprezentálni is alig képes aggastyánok...” (204. oldal). A szerző végighivatkozta a magyar és az olasz kiadást (párhuzamosan), mintegy mérnöki pontossággal.

A regény cselekményével párhuzamosan sajnos a történelmi háttér rövid bemutatása mindössze két mondatra szorítkozik (203. és 206. oldal). A kérdések ezúttal sem maradhatnak el, melyek főleg a tanulmány elején találhatóak (203–204. oldal), de a legintellektuálisabb kétségtelenül: „A valóság rémálom, a rémmese realista. Melyik a szörnyűbb?” (212. oldal). És valóban. A regényhez hasonlóan itt is nyitott a vég: vajon meddig őrzi meg emlékezetében az irodalomtörténet a művet...

Amint az már sokszor kitűnt, Madarász Imre nem csak irodalmi műveltségével válik ki a kortársak közül, hanem széleskörű tájkozottságával is. Ahhoz pedig kétség sem fér, hogy nem pusztán az olasz klasszikusokká „öregedett” művek jelentettek nagy hatást a későbbi korokra. A filmművészetben – függetlenül attól, hogy művészmoziról („lila köd” és társai), vagy szórakoztató vígjátékról van szó – is rendkívül meghatározóak voltak az olasz rendezők. S ezt bizonyítja többek között Martin Scorsese: *Itáliai utazásom* című, 1999-es dokumentumfilmsorozata, melyben azokról az olasz mozikról mesél, melyek olyannyira hatottak rá, hogy később maga is megvalósította – picassói értelemben véve „lemásolta” – későbbi filmjeiben. Az olasz irodalom és filmművészet kapcsolatáról, kapcsolódási pontjairól szintén érdekes tanulmánykötetet lehetne írni – lévén lassan ezek is „klasszikusokká öregednek” –, melyhez a szerzőnek megvan a szükséges tudása (csak össze kell kapcsolni).

A kötet legfőbb hibája, bűne, hogy a 73. oldal teljesen hiányzik, így az ott felsorolt szakirodalom sem elérhető, de ez nem a szerző, hanem – nekem úgy tűnik, hogy sokkal inkább – a nyomda felelőssége.

Nehéz nem észrevenni a tanulmányok sorrendjénél az időbeli folytonosságot, hogy aztán az ezredfordulóig jutva, a címben és a bevezető tanulmányban ígértnél némiképp többet kapjon az olvasó.

Egy aprócska kritikus mit is mondhatna még? Talán csak annyit, hogy a tanulmányok mellett bárcsak még több fordítást olvashatna a hazai közönség (ezzel mintegy elősegítve a művek hazai recepcióját is), vagy pedig még egy, Antiretróhoz (vö. Pannon Tükör 2008/5) hasonló kritikakötetet.

(*Hungarovox*, 2011.)